

MOTIVATSIYANI O'RGANISHDAGI ASOSIY YONDASHUVLAR

Arabjonova Kamola

Andijon Davlat Chet Tillari Instituti

Xorijiy til va adabiyoti fakulteti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada motivatsiyani o'rganishdagi asosiy yondashuvlar tahlil qilinadi. Unda motivatsiya tushunchasining rivojlanish tarixi, klassik va zamonaviy nazariyalarning o'ziga xos xususiyatlari, ularning psixologiya fanidagi o'rni va ahamiyati yoritilgan. Maqolada motivatsiyaning instinktiv, ehtiyojlar asosidagi, rag'batlantiruvchi, maqsadli va kognitiv yondashuvlari chuqur tahlil qilinib, ularning inson faoliyatiga ta'siri ko'rsatilgan. Xulosa qismida motivatsiyani o'rganishning zamonaviy tendensiyalari va psixologik amaliyotdagi ahamiyati haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Motivatsiya, instinkt, ehtiyojlar ierarxiyasi, rag'bat, maqsad qo'yish, kognitiv yondashuv, psixologik nazariyalar, inson faoliyati.

Abstract: This article analyzes the main approaches to studying motivation. It highlights the historical development of the concept of motivation, as well as the unique features of classical and modern theories and their significance in the field of psychology. The article provides an in-depth examination of instinctive, needs-based, incentive, goal-oriented, and cognitive approaches to motivation, demonstrating their impact on human activity. The conclusion discusses modern trends in the study of motivation and its importance in psychological practice.

Keywords: Motivation, instinct, hierarchy of needs, incentive, goal, cognitive approach, psychological practice.

Аннотация: В данной статье анализируются основные подходы к изучению мотивации. Освещается история развития понятия мотивации, особенности классических и современных теорий, а также их роль и значение в психологии. В статье подробно рассматриваются инстинктивный, потребностный, стимулирующий, целевой и когнитивный подходы к мотивации, показывается их влияние на человеческую деятельность. В заключении отражены современные тенденции изучения мотивации и её значимость в психологической практике.

Ключевые слова: Мотивация, инстинкт, иерархия потребностей, стимул, цель, когнитивный подход, психологическая практика.

Motivatsiya tushunchasining rivojlanishi

Motivatsiya inson va hayvonlar xatti-harakatlarini tushunishda markaziy o'rin tutuvchi psixologik tushuncha bo'lib, uning o'rganilishi XIX asr oxirlaridan

boshlangan. Motivatsiya deganda shaxsni ma'lum bir harakat yoki faoliyatga undovchi, uni yo'naltiradigan va davom ettirishga rag'batlantiruvchi ichki va tashqi omillar majmui tushuniladi. Psixologiya fanida motivatsiyani o'rganish turli tarixiy davrlarda o'zgarib kelgan, har bir davr o'ziga xos yondashuvlarni taklif qilgan.

Motivatsiyani o'rganish psixologiyaning fundamental yo'nalishlaridan biri bo'lib, u inson xulq-atvorining sabablarini tushunishga, shaxsning maqsadli faoliyatini tushuntirishga va turli vaziyatlarda insonning qanday qaror qabul qilishini bashorat qilishga yordam beradi. Motivatsiya nazariyalari asosan ikkita katta guruhga bo'linadi: mazmun nazariyalari (ehtijoj, instinkt, rag'bat kabi tushunchalar asosida) va jarayon nazariyalari (maqsad qo'yish, kognitiv jarayonlar asosida).

Motivatsiyani o'rganishdagi asosiy yondashuvlar

1. Instinktiv yondashuv

Instinktiv yondashuv motivatsiyani o'rganishdagi eng qadimgi yondashuvlardan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuvga ko'ra, inson va hayvonlarning xulq-atvori asosan tug'ma instinktlar bilan belgilanadi. William James, William McDougall va Sigmund Freud kabi olimlar instinktiv yondashuvni rivojlantirishga hissa qo'shganlar.

Asosiy xususiyatlari:

- Xulq-atvor irsiy jihatdan belgilanadi
- Instinktlar o'zgarmas va universal hisoblanadi
- Har bir instinkt ma'lum bir ehtiyojni qondirishga yo'naltirilgan
- Instinktlar energiya manbai sifatida harakatlantiruvchi kuchga ega

Muhim instinktlar:

- Omon qolish instinkti
- Ovqatlanish instinkti
- Himoya qilish instinkti
- Jinsiy instinkt
- Qidiruv instinkti

Cheklovlari:

- Insonning madaniy, ijtimoiy va muhit omillarini e'tiborga olmaydi
- Murakkab inson xulq-atvorini tushuntirishda yetarli emas

· Tajriba orqali o'zgarishi mumkin bo'lgan xatti-harakatlarni instinktlar bilan izohlash qiyin

2. Ehtiyojlar asosidagi yondashuv

Ehtiyojlar asosidagi yondashuv motivatsiyani o'rganishda eng ko'p qo'llaniladigan yondashuvlardan biri bo'lib, Abraham Maslowning "Ehtiyojlar ierarxiyasi" nazariyasi bilan keng tarqalgan.

Abraham Maslowning ehtiyojlar ierarxiyasi:

1. Fiziologik ehtiyojlar - asosiy hayotiy ehtiyojlar (ovqat, suv, nafas olish, uyqu)
2. Xavfsizlik ehtiyoji - xavfsiz muhit, barqarorlik, himoya
3. Sevgi va qadrlanadiganlik ehtiyoji - oila, do'stlik, muhabbat
4. Hurmat ehtiyoji - o'z-o'zini hurmat qilish, boshqalar tomonidan hurmat
5. O'zini amalga oshirish ehtiyoji - shaxsiy rivojlanish, ijodkorlik, potentsialni ro'yo'ga chiqarish

Nazariyaning asosiy tamoyillari:

- Ehtiyojlar ierarxik tuzilishga ega
- Past darajadagi ehtiyojlar qondirilgandan keyingina yuqori darajadagi ehtiyojlar faollashadi
- Har bir shaxsning ehtiyojlari individuallik kasb etadi
- Ehtiyojlar dinamik va vaqt o'tishi bilan o'zgarishi mumkin

Qo'shimcha ehtiyoj nazariyalari:

- Clayton Alderferning ERG nazariyasi - ehtiyojlarni uch guruhga ajratadi: mavjudlik, aloqa, rivojlanish
- David McClellandning o'ziga xos ehtiyojlar nazariyasi - uch turdagi ehtiyojni ajratadi: muvaffaqiyat, hokimiyat.

3. Rag'batlantiruvchi yondashuv

Rag'batlantiruvchi yondashuv motivatsiyani tashqi va ichki rag'batlar orqali o'rganishga qaratilgan. Ushbu yondashuv asosan mehnat psixologiyasida keng qo'llaniladi.

Asosiy nazariyalar:

1. Frederick Herzbergning Ikki omil nazariyasi:

- Motivatorlar (qoniqish omillari) - ishdan qoniqish keltiradigan omillar (muvaffaqiyat, tan olinish, mas'uliyat)
- Gigena omillari (nosozlik omillari) - ishdan norozilikni keltiradigan omillar (ish sharoiti, maosh, boshqaruv siyosati)

2. Kutilish nazariyasi (Victor Vroom):

- Harakat natijasiga bo'lgan ishonch
- Natijaning qiymati
- Mukofotning jozibadorligi

3. Adolat nazariyasi (J. Stacy Adams):

- Insonlar o'z kirishlarini va chiqishlarini boshqalar bilan solishtiradilar

Adolatsizlik hissi motivatsiyani pasaytiradi

4. Maqsadli yondashuv

Maqsadli yondashuv Edwin Locke tomonidan ishlab chiqilgan "Maqsad qo'yish nazariyasi" asosida shakllangan. Ushbu yondashuv maqsadlarning motivatsiyaga ta'sirini o'rganadi.

Asosiy tamoyillar:

1. Maqsad aniqligi - aniq maqsadlar noaniq maqsadlardan ko'ra yuqori motivatsiya keltiradi
2. Qiyinlik darajasi - qiyinroq maqsadlar osonroq maqsadlardan ko'ra yuqori motivatsiya yaratadi
3. Qabul qilinish - shaxs maqsadni qabul qilishi va unga ishonishi zarur
4. Fikr-mulohaza - muntazam fikr-mulohaza motivatsiyani saqlab turadi
5. Murakkablik - murakkab maqsadlar samarali rejalashtirishni talab qiladi

SMART maqsadlar prinsipi:

- Specific (Aniq)
- Measurable (O'lchanadigan)
- Achievable (Erishiladigan)
- Relevant (Muvofiq)
- Time-bound (Vaqt bilan chegaralangan)

5. Kognitiv yondashuv

Kognitiv yondashuv motivatsiyani insonning bilish jarayonlari, qaror qabul qilish mexanizmlari va kutishlari orqali o'rganadi.

Asosiy nazariyalar:

1. Albert Banduraning O'z samaradorligi nazariyasi:

· O'z samaradorligi - shaxsning ma'lum vazifani bajarishga qodirligiga bo'lgan ishonchi

· To'rt manba: o'z tajribasi, bilvosita tajriba, og'zaki rag'batlantirish, fiziologik holat

2. O'zini aniqlash nazariyasi (Deci va Ryan):

· Ichki motivatsiya - faoliyatning o'zidan zavq olish

· Tashqi motivatsiya - tashqi mukofotlar uchun harakat qilish

Uch asosiy psixologik ehtiyoj: avtonomiya, qobiliyat, bog'lanish

3. Atribut nazariyasi (Bernard Weiner):

· Insonlar muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizliklariga sabab izlaydilar

Uch o'lchov: joylashish, barqarorlik, nazorat

Motivatsiya yondashuvlarining qiyosiy tahlili

Yondashuv turi Asosiy tamoyillar Kuchli tomonlari Cheklovlari

Instinktiv Tug'ma xulq-atvor naqshlari Biologik asosga ega, universal Ijtimoiy omillarni e'tiborsiz qoldiradi

Ehtiyojlar asosidagi Ierarxik tuzilish Amaliy qo'llanilishi oson, intuitiv Madaniy farqlarni kam e'tiborga oladi

Rag'batlantiruvchi Tashqi va ichki rag'batlar Mehnat muhitida samarali Qisqa muddatli ta'sir ko'rsatishi

Maqsadli Aniq maqsadlar qo'yish O'lchanadigan natijalar beradi

Maqsadlarga haddan tashqari e'tibor

Kognitiv Bilish jarayonlari Murakkab motivatsiyani tushuntiradi Sub'ektiv o'lchovlar qiyin

Zamonaviy psixologiyada motivatsiyani o'rganish tendensiyalari

1. Neysonaviy yondashuvlar

Neyroilm-fan rivojlanishi bilan motivatsiyaning miyadagi asoslari o'rganilmoqda. Dopamin tizimi, miyaning mukofot markazlari va neyron faollik motivatsiyaning fiziologik asoslarini tushunishga yordam bermoqda.

2. Madaniy psixologik yondashuv

Turli madaniyatlarda motivatsiyaning o'ziga xos xususiyatlari o'rganilmoqda. Individualistik va kollektivistik madaniyatlardagi motivatsiya farqlari tahli qilinmoqda.

3. Ijtimoiy-kognitiv yondashuv

Ijtimoiy muhitning motivatsiyaga ta'siri, ijtimoiy taqqoslash va ijtimoiy normalarning motivatsion jarayonlarga ta'siri o'rganilmoqda.

4. Ijobiy psixologiya yondashuvi

Martin Seligman va boshqalar tomonidan rivojlantirilgan ijobiy psixologiya motivatsiyaning ijobiy tomonlariga, shaxsiy rivojlanishga va baxtning motivatsion omillariga e'tibor qaratadi.

Zamonaviy texnologiyalar, masofaviy ish, raqamli platformalar motivatsiyaning yangi shakllarini vujudga keltirmoqda. Virtual muhitda motivatsiyani saqlash, raqamli gamifikatsiya va onlayn mukofot tizimlari yangi tadqiqot yo'nalishlaridir.

Motivatsiya yondashuvlarining amaliy ahamiyati

Ta'lim sohasida:

- Har bir yondashuvning o'quv motivatsiyasini oshirishdagi roli
- Talabalarning yosh xususiyatlariga mos motivatsion strategiyalar
- Zamonaviy ta'lim texnologiyalarida motivatsiyani qo'llash

Mehnat psixologiyasida:

- Xodimlarning mehnat unumdorligini oshirish
- Loyihalarni muvaffaqiyatli boshqarish

- Korporativ madaniyat va motivatsiya

Klinik psixologiyada:

- Motivatsion intervyu
- O'zgarishga motivatsiya
- Psixoterapiyada motivatsion yondashuvlar

Shaxsiy rivojlanishda:

- Maqsadga yo'naltirilgan hayot
- Vaqtni boshqarish va motivatsiya
- Doimiy o'rganish va o'sish

Xulosa

Motivatsiyani o'rganishdagi asosiy yondashuvlar psixologiya fanining evolyutsiyasini aks ettiradi. Har bir yondashuv o'z davrining ehtiyojlariga mos kelgan va motivatsiya tushunchasini tushunishga o'z hissasini qo'shgan. Instinktiv yondashuv motivatsiyaning biologik asoslarini, ehtiyojlar asosidagi yondashuv insonning asosiy ehtiyojlarini, rag'batlantiruvchi yondashuv tashqi va ichki omillarning ta'sirini, maqsadli yondashuv vazifalarning motivatsion ahamiyatini, kognitiv yondashuv esa bilish jarayonlarining motivatsiyadagi rolini ochib bergan.

Zamonaviy psixologiyada motivatsiyani o'rganish integratsion yondashuvni talab qiladi, ya'ni turli yondashuvlarning kuchli tomonlarini birlashtirish zarur. Neysonaviy tadqiqotlar, madaniy psixologiya, ijtimoiy-kognitiv yondashuvlar va raqamli transformatsiya motivatsiya tadqiqotlarini yangi bosqichga olib chiqmoqda.

Motivatsiyani o'rganish nafaqat nazariy ahamiyatga ega, balki ta'lim, mehnat, sog'liqni saqlash va shaxsiy rivojlanish kabi turli sohalarda amaliy qo'llanilishi mumkin. Kelajakda motivatsiya tadqiqotlari sun'iy intellekt, big data tahlili va neyrointerfeyslar kabi yangi texnologiyalar bilan uyg'unlashib, inson motivatsiyasini yanada chuqurroq tushunish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Maslow, A. H. (1943). "A Theory of Human Motivation". Psychological Review.
2. Herzberg, F., Mausner, B., & Snyderman, B. B. (1959). "The Motivation to Work". John Wiley & Sons.
3. Locke, E. A., & Latham, G. P. (2002). "Building a practically useful theory of goal setting and task motivation". American Psychologist.
4. Bandura, A. (1997). "Self-efficacy: The exercise of control". W.H. Freeman.

5. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). "Intrinsic Motivation and SelfDetermination in Human Behavior". Plenum Press.
6. McClelland, D. C. (1961). "The Achieving Society". Van Nostrand.
7. Vroom, V. H. (1964). "Work and Motivation". Wiley.
8. Alderfer, C. P. (1969). "An empirical test of a new theory of human needs". Organizational Behavior and Human Performance.
9. Weiner, B. (1985). "An attributional theory of achievement motivation and emotion". Psychological Review.
10. Ivanov P.I., Zufarova M.E. (2015). "Umumiy psixologiya". Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati.
11. Nishonova Z.T. (2019). "Rivojlanish psixologiyasi". Toshkent: PRINT 25.
12. Xaydarov F.I., Xalliova N. (2009). "Umumiy psixologiya". Fan va texnologiyalar markazi.
13. Karimova V.M. (2018). "Psixologiya: nazariya va amaliyot". Toshkent: Akademyashr.
14. Tajiev M.T. (2020). "Zamonaviy psixologiyaning dolzarb muammolari". Toshkent: O'zbekiston.